

Κοινωνικά Ευάλωτες Ομάδες και Διά Βίου Μάθηση. Κοινωνική Ένταξη και Κοινωνικά Ευπαθείς Ομάδες

Socially Vulnerable Groups and Lifelong Learning. Social Inclusion and Socially Vulnerable Groups

ΠΑΥΛΗ ΚΟΡΡΕ, Μαρία, Καθηγήτρια ΑΠΘ
ΤΣΙΜΠΟΥΚΛΗ, Άννα, Επικ. Καθηγήτρια ΕΚΠΑ
ΜΠΑΜΠΑΛΗΣ, Θωμάς, Καθηγητής ΕΚΠΑ
ΛΕΥΘΕΡΙΩΤΟΥ, Πιέρα, Διδάκτωρ Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών ΕΑΠ
ΓΙΑΝΤΣΕΛΙΔΟΥ, Αγγελική, MSc, Ψυχολόγος, ΕΚΨ Π. Σακελλαρόπουλος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η παρούσα εργασία εστιάζει σε συγκεκριμένες κοινωνικά ευάλωτες ομάδες που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο για στίγμα, κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό. Οι ομάδες αυτές περιλαμβάνουν τους Ρομά, τα άτομα με ψυχική ασθένεια που διαβιούν σε προστατευμένα περιβάλλοντα, τους/τις φυλακισμένους/ες και τα άτομα που κάνουν κατάχρηση ουσιών. Διερευνώνται ζητήματα που αφορούν τα εμπόδια και τα κίνητρα συμμετοχής στη Διά Βίου Μάθηση, τη διάθεση των ανθρώπινων και άλλων πόρων, τη θέση της πολιτείας και των ΜΜΕ στην καταπολέμηση του στίγματος, την εκπαίδευση των εκπαιδευτών και τον θεσμό της συνηγορίας.

ABSTRACT: The present study focuses on specific socially vulnerable groups that face more risks for social and educational exclusion and stigma. These groups include Roma, people with mental health issues, prisoners and people who abuse drugs. The obstacles and motivation to participate in Lifelong Learning Programmes are discussed in addition with the availability of human and other resources, the state and media position on fighting stigma, the training of trainers and capacity building.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένας από τους σημαντικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ινστιτούτου Διά Βίου Μάθησης της UNESCO, είναι η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της αλληλεγγύης μέσω της υιοθέτησης πολιτικών και στρατηγικών προσέγγισης διαφορετικών ατόμων και ομάδων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό. Οι παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού είναι πολλοί και διαφορετικοί και άρα η προσπάθεια άρσης των εμποδίων ένταξης σε προγράμματα Διά Βίου Μάθησης απαιτείται να είναι μακρόχρονη και διαχρονικά σταθερή. Στους παράγοντες αποκλεισμού περιλαμβάνονται οι συνθήκες διαβίωσης και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων, ζητήματα ψυχικής υγείας, χρήσης ουσιών και αλκοόλ αλλά και ριψοκίνδυνες συμπεριφορές που οδηγούν σε ορισμένες περιπτώσεις σε παραβίαση της νομοθεσίας και εκθέτουν το άτομο απέναντι στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Η εκπαίδευση των εκπαιδευτών που καλούνται να προσεγγίσουν αυτές τις ομάδες παραμένει ένα ανοικτό ζήτημα καθώς συχνά θεωρείται ελλιπής ή αποσπασματική.

Η παρούσα εργασία επιλέγει να εστιάσει σε συγκεκριμένες κοινωνικά ευάλωτες ομάδες που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο για στίγμα, κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό. Στις ομάδες περιλαμβάνονται οι Ρομά, τα άτομα με ψυχική ασθένεια που διαβιούν σε προστατευμένα περιβάλλοντα, οι φυλακισμένοι/ες και τα άτομα που είναι εξαρτημένα από τη χρήση παράνομων ουσιών. Οι παραπάνω ομάδες θεωρούνται διπλά αποκλεισμένες. Πέρα από τα σοβαρά εμπόδια που αντιμετωπίζουν στο πεδίο της εκπαίδευσης, της εργασίας, της διαβίωσης και της ψυχικής υγείας, βρίσκονται συνήθως εκτός του κοινωνικού ιστού από νεαρή εάν όχι παιδική ηλικία. Οι εμπειρίες τους από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι συνήθως αρνητικές. Το στίγμα που βιώνουν στην καθημερινότητά τους και ο τρόπος με τον οποίο αυτό αναπαράγεται μέσα από τα ΜΜΕ τις καθιστά ακόμη πιο ευάλωτες. Η αναπαραγωγή του στίγματος ορισμένες φορές διαβρώνει ακόμη και τις

αντιλήψεις ορισμένων επαγγελματιών υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικής φροντίδας. Οι συνέπειες για την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών είναι αρνητικές. Συνεπώς, στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν οι δυνατότητες πρόσβασης των παραπάνω ομάδων σε προγράμματα Διά Βίου Μάθησης. Τα κεντρικά ερωτήματα αφορούν τη διαθεσιμότητα των ανθρώπινων και άλλων πόρων, τη θέση της πολιτείας, των ΜΜΕ αλλά και των φορέων παρέμβασης στην άρση των προκαταλήψεων και του στίγματος, τα εμπόδια και τα κίνητρα συμμετοχής στην εκπαίδευση, κατάρτιση και ένταξη, τον τρόπο εκπαίδευσης των εκπαιδευτών αλλά και τον θεσμό της συνηγορίας.

2. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΟΡΩΝ

Οι παραπάνω ομάδες δεν αντιμετωπίζουν απλώς τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού. Υφίστανται ήδη κοινωνικό αποκλεισμό. Συνήθως τα χρηματοδοτούμενα ευρωπαϊκά προγράμματα εστιάζονται στην απασχόληση και στην εκπαίδευση, αλλά ο κοινωνικός αποκλεισμός απαιτεί ολιστική προσέγγιση. Η αντιμετώπισή του χρειάζεται πόρους υλικούς και ανθρώπινους, συνέργεια και συνεργασία των κατάλληλων φορέων και κυρίως την άμεση και ενεργή συμμετοχή των ίδιων των ατόμων που τον βιώνουν.

Στην περίπτωση των Ρομά, τα ευρωπαϊκά θεσμικά κείμενα αναφέρονται στους τομείς της στέγασης, της απασχόλησης, της υγείας και της εκπαίδευσης (COM, 2011). Ωστόσο, σημαντικό ρόλο παίζει ο χωρικός αποκλεισμός με όσα αυτός συνεπάγεται για τους υπόλοιπους τομείς. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Καραθανάση «μοιάζει να δομείται συνεχώς μια αλληλεξαρτώμενη σχέση κοινωνικής και χωρικής περιθωριοποίησης» (2000, σελ. 281). Ο τομέας της στέγασης, όταν προσεγγίζεται με την ευρεία έννοια της «χωρικής τοποθέτησης» των Ρομά, προσδιορίζει και τις δυνατότητες πρόσβασης και συμμετοχής στο οικονομικό σύστημα, στις υπηρεσίες υγείας, στην εκπαίδευση, στην εξουσία και στην κατοχή κοινωνικής ισχύος, καθώς οι περιοχές στις οποίες διαμένουν συνήθως είναι εκτός αστικού ιστού και υποβαθμισμένες, χωρίς στοιχειώδεις υποδομές (π.χ. ύδρευση, ηλεκτροδότηση, συγκομιδή σκουπιδιών, δρόμοι και τηλεπικοινωνίες). Είναι προφανές ότι μόνο η ολιστική προσέγγιση των τεσσάρων τομέων που αναφέρθηκαν θα μπορούσε να έχει μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα. Ωστόσο, θα πρέπει να εξειδικεύεται και σε κάθε κοινότητα Ρομά, καθώς δεν υπάρχουν ίδιες συνθήκες παντού και οι γενικευμένες απλουστεύσεις δεν βοηθούν στην επίλυση των προβλημάτων (Παυλή Κορρέ, 2017).

Παρόμοια ζητήματα απασχολούν και τις λοιπές κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες και ειδικά τους εξαρτημένους που συχνά αντιμετωπίζουν το φαινόμενο της αστεγίας (Μπασιούρη & Τσιμπουκλή, 2022), όπως άλλωστε και οι ψυχικά ασθενείς. Στις ομάδες αυτές προηγείται η ανάγκη θεραπευτικής παρέμβασης πριν την διαδικασία ένταξης σε προγράμματα Διά Βίου Μάθησης. Δυνατότητες για δωρεάν συμμετοχή σε θεραπεία απεξάρτησης ή υποκατάστασης και μείωσης της βλάβης, παρέχονται από φορείς αναγνωρισμένους από το Υπουργείο Υγείας (ΚΕΘΕΑ, 18 ΑΝΩ, ΨΝΘ, ΟΚΑΝΑ). Ωστόσο, ο αριθμός των εργαζομένων και ειδικά όσων ασχολούνται με την εκπαίδευση και την κατάρτιση των θεραπευόμενων είναι πολύ μικρός αναλογικά με τον αριθμό των ατόμων που χρήζουν υποστήριξης. Επιπλέον, η οικονομική κρίση είχε σημαντικές επιπτώσεις στη λειτουργία των θεραπευτικών δομών, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωσή τους και κατ' επέκταση τη μείωση δράσεων εκπαίδευσης και κατάρτισης (Tsiboukli, 2017).

Προβλήματα στέγασης αντιμετωπίζουν και ορισμένοι αποφυλακισμένοι καθώς στη χώρα λειτουργούν ελάχιστα Κέντρα Υποδοχής & Επανάταξης Αποφυλακισμένων. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της κράτησης, δίνεται η δυνατότητα σύμφωνα με το νέο σωφρονιστικό κώδικα και τις αναθεωρήσεις του (Νόμος 2776/1999, Νόμος 4985/2022, Άρθρο 31 Νόμου 4521/2018, Άρθρα 74 και 75 Νόμου 4763/2020), για συμμετοχή των κρατουμένων σε δομές εκπαίδευσης και κατάρτισης εντός των 29 σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας αλλά και για παρακολούθηση μαθημάτων στα 12 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας Φυλακών και στα τρία αντίστοιχα Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης, με δυνατότητες μείωσης της ποινής.

Προβλήματα στέγασης αντιμετωπίζουν και ορισμένοι ψυχικά ασθενείς ενώ δε φαίνεται να υπάρχουν επαρκείς πόροι για την προσέγγιση και τη διασύνδεσή τους με την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την επιμόρφωση. Πρόκειται συνεπώς για μια ομάδα, συχνά κακοποιημένη, που απειλείται από διπλό αποκλεισμό (λόγω υπό-εκπαίδευσης και ψυχικής διαταραχής) και διαβιεί στη φτώχεια και στην ανεργία. Μέχρι σήμερα δεν έχει θεωρηθεί προτεραιότητα η διασύνδεση με την

εκπαίδευση, ούτε έχει συμπεριληφθεί στην ατζέντα της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης. Επομένως, δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς τα εκπαιδευτικά ελλείμματα και οι ανάγκες της συγκεκριμένης ομάδας.

3. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΜΕ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΟΥ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ

Οι όροι «στίγμα», «διαφορετικότητα», «στερεότυπο», «προκατάληψη» και «μειονότητα» είναι ρευστοί και δυναμικοί, καθώς προσδιορίζονται και εξαρτώνται από το εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Το στίγμα που συνοδεύει τις παραπάνω ομάδες είναι δεδομένο.

Στην περίπτωση των Ρομά οι προκαταλήψεις είναι βαθιά ριζωμένες σε βάθος χρόνου. Στη λαογραφία εντοπίζεται διαχρονικά το στίγμα και η περιφρόνηση για τους «Γύφτους». Όπως αναφέρει ο Λουκόπουλος στο έργο του «Τα Γεωργικά της Ρούμελης», η προσθήκη του γυφτο- σε μια λέξη συνεπαγόταν τη μείωση της ποιότητάς της, π.χ. γυφτοχώραφο=άκαρπο χωράφι. Φράσεις όπως «μην είσαι γύφτος» ή «μην κάνεις γυφτιές», εμπριέχουν ριζωμένες ρατσιστικές ιδεολογίες, κάνοντας απευθείας μια ιδεολογική αξιολογική διάκριση ανάμεσα σε κάποιους που θεωρούνται «καλοί» και «ανώτεροι» και σε εκείνους που θεωρούνται υποδεέστεροι, παρακατιανοί και κατώτεροι. Στην εκπαίδευση έχουν υπάρξει κατά καιρούς περιπτώσεις που οι κάτοικοι σε κάποιες περιοχές δεν θέλουν τα παιδιά τους να είναι στην ίδια τάξη με παιδιά Ρομά, ενώ είναι σύνηθες οι δάσκαλοι να θεωρούν ότι είναι δυσμενής η τοποθέτησή τους σε ένα σχολείο με Ρομά.

Ο ρόλος των ΜΜΕ στη διαίωνιση των προκαταλήψεων και του στίγματος, είναι σημαντικός. Η Ρόμικη ταυτότητα προβάλλεται και συνδέεται συνήθως με τις παραβατικές συμπεριφορές. Η άγνοια είναι βασικός παράγοντας για τη δημιουργία και τη διαίωνιση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων. Επομένως είναι σημαντική η γνώση για τον πολιτισμό των Ρομά που ζουν τόσο κοντά μας και συνήθως βρίσκονται τόσο μακριά μας.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ξεκίνησε το 2006 την καμπάνια «Dosta¹⁸! Go Beyond Prejudice. Meet Roma». Ο Ευρωπαϊός Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ανέφερε ότι πρέπει να γεφυρωθεί το κενό γνώσης των Ευρωπαίων για τους Ρομά, να μάθουν περισσότερα για την ιστορία και τη διαφορετικότητα της ταυτότητάς τους, καθώς το μέγεθος και η σοβαρότητα του «αντι-τσιγγανισμού» δείχνουν ότι δεν μπορεί να εξαλειφθεί με μέτρα που στοχεύουν μόνο στην τυπική ισότητα. Οι Ρομά πρέπει να αποκτήσουν ουσιαστική ισότητα στις ευκαιρίες με οποιονδήποτε άλλον (όπ. αναφ. στο Παυλή Κορρέ, 2017).

Τα εξαρτημένα από ψυχότροπες ουσίες άτομα, φέρουν επίσης ένα βαρύ στίγμα. Συχνά χαρακτηρίζονται ως «εγκληματίες», «αδύναμοι» ή «ανήθικοι», με μειωμένες δυνατότητες για εκπαιδευτική ή εργασιακή ένταξη. Αντιστοίχως, σημαντικό ποσοστό κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους αδυνατούν να αξιοποιήσουν επαγγελματικά προσόντα που απέκτησαν στη διάρκεια της κράτησής τους και παραμένουν στο ίδιο επάγγελμα που ασκούσαν πριν τη φυλακή (Costelloe & Warner, 2014). Επιπλέον, το στίγμα που συνοδεύει την εξάρτηση έχει οδηγήσει σε αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών σε αρκετές περιπτώσεις όπου έγινε η προσπάθεια δημιουργίας θεραπευτικών δομών εντός του αστικού ιστού. Το φαινόμενο «not in my backyard» (La Roche, Waller & Scott Wentland, 2014) έχει εμφανιστεί αρκετές φορές στη χώρα μας, οδηγώντας σε ακραίες καταστάσεις και στην απαίτηση οι θεραπευτικές δομές να δημιουργηθούν σε απομακρυσμένες περιοχές εκτός της πόλης.

Στην περίπτωση των ατόμων με ψυχικές διαταραχές το στίγμα αποτελεί αιτία πολλών άλλων συνεπειών, όπως είναι η απομόνωση, η απόρριψη και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Ο όρος «ψυχικά ασθενής» χρησιμοποιείται συχνά καταχρηστικά από τα ΜΜΕ για να δικαιολογηθούν ειδικά εγκλήματα, στιγματίζοντας περαιτέρω τα άτομα που εμφανίζουν ψυχικές διαταραχές.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις καθιστούν προτεραιότητα την άρση των προκαταλήψεων και του στίγματος. Η προτεραιότητα αυτή αποτυπώνεται στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ψυχική Υγεία 2021-2030 του Υπουργείου Υγείας, χωρίς όμως να διασφαλίζεται η χρηματοδότηση και στελέχωση αυτών των δράσεων με έναν οργανωμένο και συστηματικό τρόπο.

Ο δημόσιος και δημοσιογραφικός λόγος χρειάζεται να γίνει αντιστιγματιστικός και περισσότερο συμπεριληπτικός και να δοθούν οδηγίες και συστάσεις για τη χρήση της γλώσσας, οι οποίες θα μπορούσαν να ενταχθούν στον Κώδικα Δημοσιογραφικής Δεοντολογίας και στον Κανονισμό του

¹⁸ Σημαίνει «φτάνει πια»

Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης. Παρότι τα ΜΜΕ είναι υποχρεωμένα να μεταδίδουν θετικά μηνύματα για την άρση του στίγματος, συνήθως οι ώρες προβολής (μεταμεσονύχτιες) και η συχνότητα προβολής (αργίες), καθιστούν τις εκστρατείες σχεδόν άορατες. Η ορατότητά όμως των ομάδων φαίνεται να είναι η πιο αποτελεσματική καμπάνια για την καταπολέμηση του στίγματος.

4. ΕΜΠΟΔΙΑ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΡΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ

Η εκπαίδευση σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργεί ως αντικίνητρο για τις παραπάνω ομάδες που συνήθως έχουν αρνητικές εμπειρίες από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα. Πρωτεύον θέμα παραμένει η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και η δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης με τους/τις εκπαιδευτές/τριες. Στην περίπτωση των Ρομά, η εκπαίδευση φαίνεται να είναι «ξένη» με τον πολιτισμό τους. Το πολιτισμικό «κεφάλαιο» των Ρομά προσεγγίζεται ως ελλειμματικό παρά ως εμπλουτισμός του περιεχομένου και της εκπαιδευτικής διεργασίας. Τα ερωτήματα «τι διδάσκεται», «από ποιον διδάσκεται», «πώς διδάσκεται», «γιατί διδάσκεται» που θέτει ο Freire (1970) είναι καταλυτικά για το είδος της εκπαίδευσης. Είναι εκπαίδευση «με» ή «για» τους Ρομά; Τα ίδια ζητήματα τίθενται και στην περίπτωση των φυλακισμένων, των υπό απεξάρτηση ατόμων και των ψυχικά ασθενών.

Οι Ρομά αναγνωρίζουν τα οφέλη της εκπαίδευσης και συμμετέχουν σε αυτήν όταν τα προγράμματα είναι ευέλικτα και λαμβάνουν υπόψη τον πολιτισμό τους, όπως συνέβη για παράδειγμα στα προγράμματα της Λαϊκής Επιμόρφωσης. Αντιστοίχως τα άτομα που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξάρτησης έχουν βιώσει την απόρριψη από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, κυρίως λόγω της συμπεριφοράς τους. Έχουν εγκαταλείψει πρόωρα το σχολείο (Παπαδοπούλου & Τσιμπουκλή, 2022), έχουν αρκετά χρόνια στη χρήση και σημαντικές δυσκολίες εκπαιδευτικής και εργασιακής ένταξης (Τσιμπουκλή, 2021). Ωστόσο, οι θεραπευτικές δομές απεξάρτησης ανέπτυξαν εγκαίρως τα δικά τους προγράμματα εκπαίδευσης και Διά Βίου Μάθησης δίνοντας τη δυνατότητα επανασύνδεσης με την εκπαίδευση και την εργασία. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν Εξειδικευμένα Κέντρα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια (Τζιούμπας, 2006) και μεταβατικά σχολεία για τον ίδιο σκοπό. Τα παραπάνω έδωσαν τη δυνατότητα υλοποίησης πολλών προγραμμάτων Διά Βίου Μάθησης, επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Σημαντικό όμως εμπόδιο παραμένει η ίδια η κατάχρηση ουσιών. Επομένως, προγράμματα εκπαίδευσης, κατάρτισης και επιμόρφωσης προσφέρονται μόνο σε όσα άτομα εντάσσονται σε θεραπεία.

Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι κρατούμενοι ως εκπαιδευόμενοι σε δομές και σε προγράμματα τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων, προέρχονται κυρίως από το πλαίσιο της φυλακής και από τα δεινά του εγκλεισμού (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017), σε συνδυασμό και με τα εμπόδια που κάθε ενήλικος εκπαιδευόμενος αντιμετωπίζει (Cross, 1981). Ένα σχολείο μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα είναι μία δομή που λειτουργεί εντός μιας άλλης δομής. Καθεμία έχει τους δικούς της κανόνες λειτουργίας και τη δική της κουλτούρα. Η αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ τους δεν είναι εύκολο ζητούμενο και δεν επιτυγχάνεται σε όλες τις περιπτώσεις. Πολύ σημαντικό κίνητρο στην περίπτωση των κρατουμένων, είναι ο ευεργετικός υπολογισμός της ποινής, καθώς κάθε ημέρα εκπαίδευσης υπολογίζεται ως μία επιπλέον ημέρα εκτιόμενης ποινής, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, σύμφωνα με τις διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα (Νόμος 4985/2022).

Στην περίπτωση των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, το κυριότερο εμπόδιο είναι η ίδια η ψυχική διαταραχή, που εμφανίζεται συχνά στην εφηβεία ή πολύ νωρίς στην ενήλικη ζωή, διαταράσσοντας τη φοίτηση στην τυπική εκπαίδευση, συχνά διακόπτοντάς τη λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της (γνωστικές δυσλειτουργίες, καταστάσεις κρίσης και αποδιοργάνωσης). Σημαντικό εμπόδιο αποτελεί επίσης το στίγμα, που αυξάνει τις πιθανότητες σχολικής/ φοιτητικής διαρροής, καθώς και το αυτο-στίγμα που συνδέεται με χαμηλές προσωπικές προσδοκίες.

5. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ

Η «συμβατότητα» του εκπαιδευτή/εκπαιδευτικού με τους εκπαιδευόμενους του, όσον αφορά στο γνωστικό επίπεδο - κατά πόσο γνωρίζει στοιχεία για την ιστορία και τον πολιτισμό, την κουλτούρα των εκπαιδευομένων του και όσον αφορά στο συναισθηματικό επίπεδο - κατά πόσο έχει θετική

στάση απέναντί τους και τους αποδέχεται (Pavlis Korres, 2010), είναι ιδιαίτερα σημαντική για όλες τις παραπάνω ομάδες. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο συμβατότητας τόσο πιο αποτελεσματική είναι η εκπαιδευτική διεργασία και τόσο καλύτερα τα μαθησιακά αποτελέσματα. Το ζήτημα της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών/εκπαιδευτών είναι κεφαλαιώδες. Στα προγράμματα της Λαϊκής Επιμόρφωσης για τους Ρομά, που ξεκίνησαν από το 1984, ένα από τα βασικά ζητήματα που αναδείχθηκαν ήταν η εκπαίδευση των εκπαιδευτών, με σεμινάρια 1-5 ημερών και αντικείμενα την ιστορία και τον πολιτισμό των Ρομά, τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις, το στίγμα και την προσέγγιση της ομάδας υπό το πρίσμα του σεβασμού της διαφορετικότητας. Τρεις δεκαετίες αργότερα, αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι υπάρχει περιθώριο να βελτιωθεί η συμβατότητα των εκπαιδευτών με τους εκπαιδευόμενους μέσα από την επιμόρφωσή τους (Παυλή Κορρέ, 2017). Η εκπαίδευση των μελλοντικών εκπαιδευτικών στα Πανεπιστήμια με σχετικά μαθήματα που θα τους προετοιμάζουν για τη διδασκαλία σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες είναι πρωταρχικής σημασίας ιδιαίτερα σε θέματα στερεοτύπων και προκαταλήψεων, μέσα από ενεργητικές τεχνικές μάθησης, την αξιοποίηση της αυτοβιογραφίας των εκπαιδευτικών και με άμεσες εμπειρίες με τις ομάδες στόχο. Η συνεκπαίδευση στελεχών, εκπαιδευτών, θεραπευτών και σωφρονιστικών υπαλλήλων (Τσιμπουκλή & Αρμάος, 2015) είναι επίσης κομβικής σημασίας για τη σφαιρική αντιμετώπιση των ζητημάτων εκπαιδευτικής και εργασιακής ένταξης όπως και η εκπαίδευση των εκπαιδευτών ειδικών ομάδων στις αρχές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

6. ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ

Η συνηγορία ως συστηματική δράση και μέσο για την ενδυνάμωση της φωνής των κοινωνικά ευπαθών ατόμων και ομάδων αποτελεί προϋπόθεση για την ουσιαστική κοινωνική ένταξη και την ενεργή συμμετοχή σε μια κοινωνία των πολιτών. Ο θεσμός της συνηγορίας αυξάνει τη συνειδητοποίηση στα θέματα ψυχικής υγείας και διασφαλίζει ότι αυτά ανήκουν στις προτεραιότητες των πολιτικών, επιφέρει βελτιώσεις στη νομοθεσία και μεταξύ άλλων συμβάλλει στην πληροφόρηση, στην εκπαίδευση και στην ενδυνάμωση (World Health Organization, 2003). Η συνηγορία και κυρίως η αυτοσυνηγορία, δηλαδή η ανάληψη πρωτοβουλιών συνηγορίας και ενδυνάμωσης από τις ίδιες τις ομάδες που απειλούνται ή βρίσκονται σε κοινωνικό αποκλεισμό, συνδέεται με τη Διά Βίου Μάθηση. Τα άτομα συνειδητοποιούν ότι η Διά Βίου Μάθηση αποτελεί ανθρώπινο δικαίωμα. Η συνηγορία μπορεί επίσης να αποτελέσει εκπαιδευτικό περιεχόμενο, επιτρέποντας στα άτομα να αξιοποιήσουν τη Διά Βίου Εκπαίδευση για να καταρτιστούν στην προάσπιση των δικαιωμάτων τους, στην αυτοδιαχείριση και αυτοεκπροσώπηση, διεκδικώντας την ισότιμη συμπερίληψή τους στη λήψη αποφάσεων και στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή (SSPP Sakellaropoulos, 2021). Η ενεργητική συμμετοχή προϋποθέτει τη διαμόρφωση προσαρμοσμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων που επιτρέπουν στα μέλη των ομάδων να αναλάβουν και ρόλο εκπαιδευτών. Η εκπαίδευση και υποστήριξη από ομότιμους, στο πλαίσιο της αμοιβαίας υποστήριξης (peer support), αποτελεί τεκμηριωμένα καλή πρακτική ενδυνάμωσης και θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στη Διά Βίου Εκπαίδευση κοινωνικά ευπαθών ομάδων (Bochtsou et.al., 2022). Στον τομέα της αντιμετώπισης των εξαρτήσεων και ειδικά στα θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης, πρώην εξαρτημένοι έχουν τη δυνατότητα να εργαστούν ως θεραπευτές σε ισότιμη βάση με τους επαγγελματίες και να διεκδικήσουν ανάλογες θέσεις στην ιεραρχία. Η δυνατότητα αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι τα προγράμματα απεξάρτησης δημιουργήθηκαν από τα ίδια τα άτομα που βίωναν την εξάρτηση (Deitch, 1999; Deitch & Drago, 2012) και σε μεταγενέστερο χρόνο εντάχθηκαν σε αυτά επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Η μεγαλύτερη όμως συνεισφορά στη συνηγορία είναι η συμμετοχή των ίδιων των ατόμων που αντιπροσωπεύουν μία κοινωνικά ευπαθή ομάδα στη λήψη των αποφάσεων και η ενεργή συμμετοχή τους μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες στην εκλογή μελών διοικητικών συμβουλίων των φορέων ή/και η συμμετοχή των ίδιων μέσω της διαδικασίας εκλογών στα διοικητικά συμβούλια των οργανισμών.

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία εστίασε στα ζητήματα εκπαίδευσης και ένταξης τεσσάρων ιδιαίτερα ευπαθών κοινωνικά ομάδων που βιώνουν στίγμα και κοινωνικό αποκλεισμό. Τα εμπόδια ένταξης και συμμετοχής κάθε ομάδας είναι σύνθετα. Οι δυνατότητες άρσης του στίγματος περιορισμένες.

Ωστόσο, η ουσιαστική ένταξη είναι δυνατή, αρκεί να υπάρχει η πολιτική βούληση, η ορθή στρατηγική στην κατανομή των πόρων, στρατηγικός σχεδιασμός σε συνεργασία με τους φορείς υλοποίησης των δράσεων, η συνδρομή των ΜΜΕ και κυρίως η συμμετοχή των ίδιων των ομάδων στην άρση του στίγματος και των προκαταλήψεων.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bochtsou, V., Lampropoulou, E., Giantselidou, A., Malakozi, A., & Fragkouli, A. (2022). A presentation of the current situation of peer-support services in Greece and factors delaying their introduction in the community based mental health services. In I. Sierpowska & I. Mazur (Eds), *Social, Organizational and Legal Determinants of the Profession of Peer Support Workers in Europe* (pp 13-27). Erasmus+ European Standards for Peer Support Workers in Mental Health. Retrieved from https://grone-geso.de/wp-content/uploads/2022/03/IO6B_Book.pdf
- COM (2011) 173 τελικό (5.4.2011). *Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020*. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&from=en>
- Costelloe, A., & Warner, K. (2014). Prison education across Europe: policy, practice, politics. *London Review of Education*, 12(2), 175-183. DOI: [10.18546/LRE.12.2.03](https://doi.org/10.18546/LRE.12.2.03)
- Cross, K. P. (1981). *Adults as learners. Increasing Participation and Facilitating Learning*. Jossey-Bass.
- Δημητρούλη, Κ., & Ρηγούτσου, Ε. (2017). *Οδηγός για τους εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας σε Καταστήματα Κράτησης*. ΥΠΑΙΘ-Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς Ανακτήθηκε από https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/publications/docs2016/Odigos_SDE_low.pdf
- Deitch, D. A., & Drago, L. (2012). The therapeutic community for drug abuse treatment: A journey yet unfolding in the recovery movement. In B. A. Johnson (Ed.), *Addiction medicine: Science and practice (Vols. 1 and 2)* (pp. 905–923). Springer Science & Business Media.
- Deitch, D. (1999). JOURNAL INTERVIEW-47 - Conversation with David Deitch. *Addiction*, 94, 791-800. <https://doi.org/10.1080/09652149933261>
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Herder & Herder.
- Καραθανάση, Ε. (1996). *Το κατοικείν των Τσιγγάνων στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Θήβας*. Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ. <https://doi.org/10.12681/eadd/8170> Ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/8170>
- La Roche, C., Waller, B. & Wentland, S. (2014). “Not in My Backyard”: The Effect of Substance Abuse Treatment Centers on Property Values. *Journal of Sustainable Real Estate*, 6(1), 63-92. <https://doi.org/10.1080/10835547.2014.12091865>
- Λουκόπουλος, Δ. (1983). *Τα γεωργικά της Ρούμελης*. Δωδώνη.
- Μπασιούρη, Φ. & Τσιμπουκλή, Α. (2022). Δυσμενείς Εμπειρίες ζωής στην παιδική ηλικία, πρόωρη εγκατάλειψη της εκπαίδευσης, χρήση ουσιών και αστεγία: Μία ερευνητική μελέτη ανάλυσης διαδρομών έλλειψης στέγης μέσω της βιογραφικής αφηγηματικής προσέγγισης. *Εξαρτήσεις*, 38, 44-62. <https://doi.org/10.57160/GEFA4547>
- Pavlis Korres, M. (2010). *Development of a framework for the e-education of educators of special groups aiming to improve their compatibility with their learners* (PhD Thesis, University of Alcalá, Spain). Retrieved from <https://ebuah.uah.es/dspace/bitstream/handle/10017/9184/PHD%20Thesis%20Maria%20Pavlis-Korres.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Παπαδοπούλου, Ε. & Τσιμπουκλή, Α. (2022). Διά βίου μάθηση, χρήση ουσιών και σχολική διαρροή: Ανάλυση βιογραφιών ατόμων που έκαναν κατάχρηση ουσιών και διερεύνηση στάσεων εκπαιδευτικών. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 8, <https://doi.org/10.12681/dial.28935>
- Παυλή Κορρέ, Μ. (2017). Ρομά και εκπαίδευση: Θεωρήσεις και προβληματισμοί. Στο Θ. Θάνος, Γ., Καμαριανός, Α. Κυρίδης & Ν., Φωτόπουλος (επιμ.), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Εισαγωγή σε βασικές έννοιες και θεματικές* (σσ. 742-809). Gutenberg.

S.S.P. P. Sakellaropoulos (2021). *Guide for the national implementation of the further training concept for peer support workers in Greece (EQF) levels 4 and 5*. Erasmus+ European Standards for Peer Support Workers in Mental Health. Retrieved from https://grone-geso.de/wp-content/uploads/2022/03/IO8_Greece_Implementation_EN.pdf

Τζιούμπας, Θ. (2006). Η μαθητεία μέσα σε προστατευμένο περιβάλλον. Η περίπτωση των παραγωγικών εργαστηρίων του ΚΕΘΕΑ, *Εξαρτήσεις*, 9, 60-86. <https://doi.org/10.57160/BJUN9667>

Τσιμπουκλή, Α. (2021). Διά βίου μάθηση και δυνατότητες εκπαιδευτικής επανένταξης ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 38, 72, 149-165.

Tsiboukli, A. (2017). Greek crisis: Impact on drug treatment service. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 32(3), 333–337. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1515/nsad-2015-0031>

Τσιμπουκλή, Α. & Αρμάος, Ρ. (2015). Συν-εκπαίδευση στελεχών θεραπείας και σωφρονισμού στην αλλαγή στάσης για την αντιμετώπιση της εξάρτησης, οργανωσιακοί φραγμοί, μηχανισμοί άμυνας, προκλήσεις και προοπτικές. *Εξαρτήσεις*, 24, 44-51. <https://doi.org/10.57160/NUCR3048>

World Health Organization. (2003). *Advocacy for mental health*. World Health Organization. Retrieved from

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/333227/9241545909-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>